

САВРЕМЕНИ АТЛАСИ СРБИЈЕ

Мирчета Велић¹, Сузана Ловић**

*Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Београд

Примљен 8 фебруара 2011; рецензиран 6 марта 2011; прихваћен 20 априла 2011

Апстракт: Постоји низ публикација под насловом „атлас Србије“ али мали број од њих су стварни атласи, тј. картографска дела у традиционалном смислу речи. У прошлом веку, за територију Србије, посебно или у југословенској држави, публикован је мали број географских, геолошких, историјских, лингвистичких и осталих атласа, а не постоји ни један већи, комплексни, синтетички атлас који припада категорији националних атласа. Почетком овог века картографска делатност у земљи престала је да буде државни монопол, што је имало за последицу извештајан напредак у продукцији атласа, али се они углавном израђују по страним лиценцама, а тек у неким случајевима са извесним допунама или са скромним покушајима самосталног рада. Овај рад се односи на анализу услова и продукције атласа Србије на прекретници векова, као и потреба и могућности израде нових атласа укључујући и израду националног атласа Србије.

Кључне речи: карта (атласна), картирање, географски атлас, национални атлас, картографија, Србија

Увод

Појам „атлас“ најчешће се дефинише као збирка географских карата које по свом садржају, намени, редакцијским решењима и средствима остварења чине јединствену целину (Петерца и сар., 1974, Салишчев К.А., 1982). Потиче од имена грчког митолошког цина Атласа (грч. Ατλας) који држи небески свод на плећима, па овај појам има и друга значења². Шири појам „атласа“, који означава било коју збирку у књижном облику, појављује се у низу наслова различитих публикација, као што су: „Субјективни атлас Србије“, необична књига испуњена разним облицима видеокарикатуре; „Илустровани атлас Србије“, публикација наглашено илустрована фотографијама и картографским прилозима; затим „Србија –

¹ mvemic@eunet.rs

² У Србији, данас, под појмом „атлас“ постоји једна банка „Атлас Група“ (Atlas Group), затим произвођач бројила електричне енергије „Атлас Електронис“ (Atlas Electronis), или компанија „Атлас Копко Група“ (The Atlas Copco Group) произвођач компресора, генератора, индустријских алата, грађевинских и рударских машина и опреме и сл.

Атлас опскура“ која садржи текстове и фотографије о куриозитетним и чудесним туристичким дестинацијама; потом „Развојни атлас Србије“, у виду дигиталне базе података о развијености региона Србије³ итд. Међутим, основно значење појма „атлас“ везано је за збирке географских, историјских, лингвистичких, техногених и сл. карата, које ћемо у овом раду у ширем прегледу анализирати везано за територију Србије на прекретници 20. у 21. век.

Атласи Србије и Србија у атласима

Територија Србије са окружењем картирана је у многим атласима почев од прве збирке карата⁴, коју је сабрао Меркатор и назвао „атласом“. Од тог периода стално се повећавала продукција атласа у којима се налазе разне атласне карте везана за ову територију. У прошлом веку та продукција развијала се у два правца: мањим делом у виду посебних издања атласа Србије, а већим, у оквиру издања за југословенску државу. Поред тога многе карте Србије публиковане су и у различитим иностраним атласима. У Србији израда атласа била је у складу са општим развојем картографије у земљи, и на приближно истом нивоу у поређењу са земљама у окружењу, док је заостајала а и сада заостаје у односу на развијене земље Европе и света. Од свих до сада објављених атласа у Србији, највећи број израђен је за школске потребе. Поред школских објављен је и изваншколски број других специјализованих атласа по областима. До скоро је у Београду постојало једно посебно предузеће „Геокарта“, специјализована картографска установа од ширег југословенског значаја, ради израде и репродукције свих врста географских карата, планова, атласа и рељефа“ (Вемић, 2007), која се сада налази у Републичком геодетском заводу у Београду.

Школски атласи.

Када су у питању школски атласи, „Геокарта“ је од свог оснивања 1947. године, обрадила а затим самостално или у саиздаваштву са другим издавачким кућама публиковала неколико стабилних школских атласа, у више издавачких серија, из кога су училе скоро све генерације географа у Србији после Другог светског рата до данас, а то су:

³ <http://www.razvoj.gov.rs/RASnew/Srbija-Inedx.htm>

⁴ Прва атласна карта за територију Србије са окружењем, под насловом ВЛАШКА, СРБИЈА, БУГАРСКА и Византија (WALACHIA SERVIA, BULGARIA et Romania), објављена је у првом Меркаторовом атласу из 1595. године.

- Географски атлас за V, VI, VII и VIII разред основне школе,
- Географски атлас за средње школе,
- Историјски атлас,
- Географски атлас за основну школу са компјутерским диском.

Сви ови атласи конципирани су у складу са наставним програмима предмета географије и историје у основним и средњим школама, али су кориштени у шире сврхе као општи енциклопедијски атласи. Њихов обим је око стотинак страница. У последњих десет–петнаест година, када је у Србији укинут државни монопол на израду карата и атласа, слични школски атласи појавили су се и издању приватних издавача као што су:

- Географски атлас, „Меџик Меп“ (Magic map), Београд,
- Географски атлас (на српском и мађарском језику) и Историјски атлас, „Интерсистем Картографија“, Београд,
- Географски атлас света за основну школу, „Просвета“ Ниш и „Меркур-св“ Београд,
- Школски географски атлас, „Епоха“ из Пожеге и др.

Ови атласи, настали по угледу на „Геокартине“ атласе, сличног су обима и конципирани су такође према школским програмима насловљених предмета. Сличност између њих и „Геокартиних“ атласа, у неким случајевима су толико велики да је међу њиховим издавачима вођено више судских спорова везано за повреду ауторских права.

Саобраћајно-туристички атласи

Поред школских атласа, у последње време, велику продукцију нарочито у квантитативном погледу, имају саобраћајни уједно и туристички атласи. После „Геокартиног“ „Ауто атласа СФРЈ“ из 1991. године, ова установа није радила нове, али су приватни издавачи били агилнији и објавили више таквих атласа, и то:

- Аутоатлас – Србија 1:880.000 и
- Аутоатлас – Београд са околином 1:20.000, „Меџик Меп“ (Magic map), Београд⁵,
- Србија – Ауто атлас 1:570.000, „Интерсистем Картографија“, Београд⁶,

⁵ <http://www.magicmap.rs>

⁶ <http://www.intersistem.rs>

- Атлас Дунава 1:1000.000 и
- Аутотуристички атлас Србија, Црна Гора, Македонија 1:390.000, „Меркур-св“, Београд⁷.

Атласи опште намене

Сада у Србији највећи број атласа опште намене потиче уз иностранства, а пре тога у југословенској држави, крајем прошлог века, најпознатији атлас био је „Велики атлас света“ из 1972. и његов репринт из 1985. године, у издању „Младинске књиге“, Љубљана – Београд. После тог атласа један број домаћих издавача почео је да откупљују лиценце појединих страних атласа, и с преводом на српски језик објављују их и продају на домаћем тржишту. Тако је издавач ретких и необичних књига „Моно и Мањана“ из Београда, објавио „Енциклопедијски атлас света“ на 354 странице, са 450 карата. Оригинални атлас објавио је енглески издавач „**Dorling Kindersley**“. Поред наведеног, овај издавач је на сличан начин објавио још „Библијски атлас“ на 188 страница, „Енциклопедијски историјски атлас света“ на 345 страница и „Атлас свемира“ на 216 страница, који спадају у групу скупљих атласа на нашем тржишту⁸.

На сличан начин и Графичко издавачко друштво „pi-press“ из Пирота недавно је објавило „Географски атлас света“ преведен са шпанског језика. Тај атлас је штампан на 450 страница, на квалитетном папиру са тврдим повезом. Има 150 географских карата, међу којима се налази и карта Србије. У рекламном тексту на интернет страницама издавача дефинисан му је садржај и намена, на следећи начин: „Атлас је састављен од текстова, географских мапа и богато је илустрован колорним фотографијама... Овај атлас је разумљив за широку јавност, како за студенте и ученике“⁹.

Поред домаћих издавача који путем превођења објављују страна издања атласа постоје и страни издавачи атласа који објављују на српском језику. Такво једно издање, под насловом „Атлас света у шест књига“ објавио је Монде Неуф (Monde Neuf) из Љубљане, Словенија, које је штампала „Политика“ из Београда, 2007. године. Ова публикација штампана је у високом тиражу и имала је ниску цену по примерку атласу, тако да је веома брзо распродата. Међу поменутих 6 књига, налази се и „Атлас Србије“ који је због упола ниже цене од домаћих школских атласа ушао и у

⁷ <http://www.merkur-sv.rs>

⁸ <http://www.monoimanjana.rs/izdanja.aspx>.

⁹ <http://www.pi-press.com>

школске учионице и заменио их у наставном процесу. Због освајања тржишта ниском ценом, у истој, 2007. години, штампано је и незнатно измењено школско издање овог атласа под називом „Географски атлас Србије за школе и кућу“. То би било сасвим прихватљиво да ниском ценом није ушао и лош квалитет поменутог атласа. Поводом објављивања „Атласа Србије“ из шестоделне едиције атласа, појавила се једна оштра реакција у „Политика“ од 27. 2. 2008. године, под насловом: „Пропусти и подвале“ у коме читалац Драгољуб М. Кочић, проф. из Београда, уочава више грубих грешака и пропуста у погледу приказивања културне баштине Србије.

Овај атлас је такође доживео и научну критику, као пример израде атласа са намерним грешкама које имају и политичку конотацију. Наиме, атлас је објављен пре самопроглашења независном државом Косова и Метохије, а у њему су, у низу атласних тематских карата, брисане границе управних округа на територији ове покрајине „како би се стекао утисак да Косово и Метохија имају посебну целовитост, и због тога што у покрајинским границама једнако успевају пољопривредне културе: шећерна репа, сунцокрет, кромпир, пасуљ, јабуке, шљиве, грожђе, итд.“ (Вемић, 2009). А најдрастичнији пример намерних грешака у овом атласу односи се на карту „Етнички састав становништва“ чија је тема у поднаслову преименована у „Срби и националне мањине“, па „уместо да по принципу етничке већине на једној карти буду приказани сви народносни ентитети, како се то уобичајено приказује на етничким картама, овде су на једној карти приказани Срби а на другој све националне мањине које живе у Србији, сугеришући тако њихову супротстављеност и сукобљеност“ (Вемић, 2009). Изостављање приказа културног наслеђа Србије или вештачко поларизовање приказа становништва, требало би да буде довољан разлог да се овај и слични атласи прогласе „кварном робом“ и да се тако третирају на тржишту.

Да би надокнадили недостатак атласа опште намене за територију Србије, картографска установа „Меџик Меп“ и новинско предузеће „Блиц“ израдили су атлас у електронском облику кога су насловили „Најдетаљнији интерактивни атлас Србије – Србија по окрузима“ који поред дигиталне карте садржи и базе података о насељима, верским објектима, географским појмовима, туризму итд.¹⁰

¹⁰ <http://www.magicmap.rs>

Специјализовани атласи Србије

У последњих 20. година појавило се више специјализованих атласа Србије који показују изванредан излазак из општегеографске картографије и потребу за детаљнијим системолошким картирањем. Такви или слични атласи већ постоје у развијеним земљама Европе и света. Међу таквим атласима су:

Геолошки атлас Србије 1:2.000.000, (1992–1998) у издању Министарства за заштиту природних богатстава и животне средине Републике Србије, чији је главни уредник Милорад Д. Димитријевић и садржи 16 посебних тематских карата (Димитријевић, 1992–1998).

Пољопривредни атлас Србије (1993–1995) у издању Министарства пољопривреде, шумарства, водопривреде и Одбора САНУ за проучавање села, аутора Петара Ј. Марковића са сарадницима. Публикација је рађена у 4 тома, различитог обима на укупно 1.167 страница текстуалног и картографског садржаја са мноштвом прилога и статистичких података (Марковић, 1993–1995).

Атлас незапослених Србије (1993) у издању Министарства за омладину и спорт Републике Србије, чији је аутор Рефик Шећибовић са сарадницима, Атлас има 120 страница комбинованог, текстуалног и картографског садржаја (Шећибовић, 1993).

Спелеолошки атлас Србије (1998) у издању Географског института „Јован Цвијић“ САНУ, чији је уредник Предраг Ђуровић. Атлас је урађен двојезично на српском и енглеском језику, у коме је картографски приказано и текстуално описано 81 пећина на 290 страница са 12 колора.

Регионални атлас Војводине – Пољопривреда (2000), аутора Јована Ромелића и Лазара Лазића, у издању Универзитета у Новом Саду, ПМФ, Института за географију, у коме су на 100 страница текстуалног и картографског садржаја приказане све гране пољопривредне делатности у АП Војводини (Ромелић, Лазић, 2000).

Атлас Старе Србије – Европске карте Косова и Метохије (2007), аутора Мирчете Вемића и Младена Стругара, у издању „Светигоре“ који са пропратним текстом садржи 40 старих историјских и више историографских карата најпознатијих и најзваничнијих европских и домаћих географа и картографа, везаних за историјску Стару Србију од 16.

до 20. века (Вемић, Стругар, 2007). Овај атлас је објављен на српском, енглеском и руском језику.

Атлас ветрова Војводине (2010), који је израдио Факултет техничких наука из Новог Сада, под руководством проф. др Владимира Катића, као студију о потенцијалима енергије ветра и локацијама на којима је исплативо инвестирање у овај вид извора енергије у Војводини¹¹.

Геотермални атлас Војводине (2010), који су израдили Рударско-геолошки факултет Београд, Геолошки институт Србије и НИС-Нафтагас, уз финансијску подршку Покрајинског секретаријата за енергетику. Састоји се од 10 карата и једне олеате у размери 1:300.000 са базом описних и нумеричких података за свих 78 геотермалних бушотина до 2.000 м дубине¹².

Започети пројекти специјализованих атласа у Србији

Поред наведених атласа постоји и један број започетих пројеката специјализованих атласа који се налазе у изради. Зависно од обима пројекта и финансијских средстава издавача они се налазе у различитим фазама израде. Међу таквим пројектима су следећи атласи:

Општеловенски лингвистички атлас (ОЛА). Овај пројекат започет је са оснивањем Југословенског комитета за дијалектолошке атласе на Међународном конгресу слависта у Москви, 1959. године. Комитет је касније реорганизован и преименован у Међуакадемијски одбор за дијалектолошке атласе (при САНУ) који се укључио у ове велике међународне пројекте заједно са академијама наука других словенских држава. Из овог пројекта изашли су *Европски лингвистички атлас* (1974), *Општекарпатски дијалектолошки атлас* (ОКДА) (1976) и *Српскохрватски дијалектолошки атлас* (СХДА), односно (данас) *Српски дијалектолошки атлас* (СДА).

Атлас становништва Војводине, започет је крајем 80-их година прошлог века, и за њега је израђена једна збирка од 86 карата и 22 табеле на Институту за географију ПМФ, Универзитета у Новом Саду, под руководством проф. др Слободана Турчића (Турчић 1987).

¹¹ http://www.vojvodina.gov.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=3243

¹² http://www.vojvodina.gov.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=5011&Itemid=2

Атлас народног градитељства Србије, започет као пројекат Републичког завода за заштиту споменика културе 2003. године, са циљем да се прикупи историјско-етнографска, техничка и фотодокументација за највредније објекте народног градитељства која ће бити објављена у Свескама народног градитељства Србије. Крајем 2009. године започет је рад тек на другој Свесци Атласа.

Атлас насеља Војводине, започет је пре неколико година као пројекат Матице српске у сарадњи са Депарتمانом за географију, туризам и хотелијерство и Музејом Војводине из Новог Сада. Планирано је сукцесивно издавање карата у наредне три године: Срем (125 насеља), Банат (176 насеља) и Бачка (166 насеља).

Етнолошки атлас Србије, инициран је током 2009. године у Етнографском институту САНУ, са циљем „формирања датабазе појава традиционалне народне културе чији се садржај може обрадити картографски и монографски. Оваква обрада омогућаваће процену стања појединих појава традиционалне народне културе као саставног дела свакодневне културе, односно културног памћења. Датабаза ће се осим у сврхе документације користити и у сврхе заштите и пропагирања овог дела културног наслеђа Србије“¹³.

Национални атлас Србије

Држава Србија је једина земља у Европи која до сада нема национални атлас, иако је у последњих 70 година постојала свест и потреба, као и више покушаја, да се тако научно и културно дело публикује на нивоу југословенске државе. Издавање националних атласа први пут је покренула Академије наука, 2. децембра 1940. године на иницијативу академика Стевана Бошковића. Том приликом је Академија организовала Одбор од пет чланова са Милутином Миланковићем на челу. После Другог светског рата Српско географско друштво је 1957. године, такође покренуло питање израде националног атласа земље. Био је израђен и нацрт пројекта са предрачуном трошкова који је достављен Савезном извршном већу, али није ништа урађено. Поред одсуства израженије политичке воље, и сагласности република и покрајина, атлас није израђен и из разлога лоше научне и струковне сарадње посебно географа и геодета. Последњи покушај израде сличног атласа под насловом „Велики географски атлас Југославије“ (1987) направили су Војногеографски институт из Београда, Завод за

¹³ <http://www.etno-institut.co.rs/cirilica/atlas.asp>

картографију Геодетског факултета у Загребу, заједно са извршним издавачем Свеучилишна наклада Либер из Загреба.

Савремени национални атласи су засновани на методолошкој концепцији теорије система и идеји системности, тако да они поред просторне заокружености територије картирања, подразумевају тематску разноврсност и комплексност картирања у јединственој структурално, функционално и генерички сложеној целини. Просторну и тематску повезаност садржаја атласа прати дефинисан систем размера атласних карата као и јединствени кључ картографских знакова, у складу са постављеним циљевима картирања. Издавање националних атласа покрећу Академије наука, надлежна министарства у влади као и друге институције високог друштвеног значаја у земљи. Израђују се на основу знања, научне истражености, расположивих података и других научних, стручних и производних потенцијала земље као и на основу препорука и стандарда међународних географских и картографских асоцијација а посебно Међународне комисија за националне атласе УН, формиране 1956. године. Основни носиоци израде таквих атласа су географско-картографске институције, међу којима је код нас и Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ. Припрема, обрада и картирање разноврсних истраживања захтева вишеструку научну и друштвену сарадњу свих заинтересованих на том пројекту.

Закључак

Атласи су дела од највише научне и културне важности. То су својеврсне географске енциклопедије које садрже знања и представе о територији и животу неке државе, региона или света у целини. Изражени у прегледном, читљивом и аналитичком (и дигиталном) облику, атласи представљају свеобразну „визит карту“ земље, или другог заокруженог простора, у коме је приказана природа, насељеност, економика, везе као и посебне специфичности које тај простор има. Србија на прекретници 20. у 21. веке не може се похвалити богатом продукцијом атласа иако има запажених резултата посебно у школској картографији. Поред школских постоји и више урађених специјализованих атласа, по областима, као и исто толико и започетих. Најслабија продукција атласи у Србији су атласи опште намене који се углавном „увозе“ из иностранства, и то без видљиве контроле њиховог квалитета. Међутим, у овој земљи постоји традиција израде атласа као и значајни кадровски потенцијали, који и у садашњим релативно слабијим материјалним условима, али у доброј сарадњи, могу да покрену и

израде много више нових, тематски различитих атласа, из којих би, уз већ постојеће, као директан научни и методолошки искорак био системски изведен, шири и комплекснији пројекат националног атласа Србије.

Захвалност

Рад је део истраживања у оквиру пројекта 47007 финансираног од стране Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

Литература

- Ђурчић С. (1987). Атлас становништва Војводине. *Зборник 12. конгреса географа Југославије* (С. 438–441). Нови Сад: Савез географских друштава Југославије и Географско друштво Војводине.
- Димитријевић М. Д. (ур.) (1992–1998). *Геолошки атлас Србије 1:2.000.000*, Београд: Министарство за заштиту природних богатстава и животне средине Републике Србије, карта 1–16.
- Ђуровић П. (ур.) (1998). *Спелеолошки атлас Србије*, Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Марковић П. Ј., и сар. (1993–1995). *Пољопривредни атлас Србије*, Београд: Министарство пољопривреде, шумарства, водопривреде и Одбор САНУ за проучавање села, том 1–4.
- Петерца М., Радошевић Н., Милисављевић С. и Рацетин Ф. (1974). *Картографија*. Београд: Војногеографски институт.
- Ромелић Ј. и Лазић Л. (2000). *Регионални атлас Војводине – Пољопривреда*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију.
- Салищев К.А. (1982). *Картоведение*. Москва: Московски државни универзитет.
- Шећибовић Р. (1993). *Атлас незапослених Србије*. Београд: Министарство за омладину и спорт Републике Србије.
- Вемић М. (2007). Картографија Србије у XX веку. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ*, 57, 407–415.
- Вемић М. и Стругар М. (2007). *Атлас Старе Србије – Европске карте Косова и Метохије*, Цетиње: Светигора.
- Vemić M. (2009). Objective and Intentional Errors on Modern Geographical maps of Serbia and Surroundings. *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijic" SASA*, 59 (1), 127–142.